

O. KRZYSZTOF FERENC CSSP*

Bóg w Księdze Jonasza

Choć Stary Testament nie jest dziełem podejmującym problem tylko jednego zagadnienia, to spośród wypowiedzi teologicznych różnych epok, autorów i redaktorów tekstów zauważamy, jak Bóg stopniowo objawia swoją tajemnicę. Jednym z istotnych świadectw tego objawienia jest Księga Jonasza¹, która uznawana jest za klejnot literatury biblijnej². Nieustannie staje się ona przedmiotem zainteresowań biblistów. W tym artykule, chcemy dotknąć punktu centralnego, niejako punktu ciężkości całej Biblii³. Chcemy poznać obraz Boga, jaki wyłania się z historii o Jonaszu.

Aby uchwycić wizerunek Boga, należy zauważyć, że plan Boży jest zawsze spleciony z historią ludzkości, zaś jego realizacja uwarunkowana jest zachowaniem ludzkich jednostek, a nawet zwierząt, które Bóg czyni znaczącymi uczestnikami wydarzeń⁴. Zatem, aby w pełni poznać obraz Boga, przeanalizujemy Jego stosunek, słowa i działanie wobec całego stworzonego świata: ludzi, roślin i zwierząt, a następnie sformułujemy odpowiednie wnioski.

* o. Krzysztof Ferenc CSSP – Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Ducha Świętego w Bydgoszczy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5399-5126>; e-mail: spirytynek@gmail.com

¹ Z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjmuje się, że Księga Jonasza jest swoistym głosem w dyskusji o kierunku zmian, jakie zachodziły w Izraelu w V lub na początku IV w. przed Chr. Uznając ją za utwór z okresu po powrocie z Babilonu, wyjaśnia się ją w świetle podobnych pism Starego Testamentu, wywodzących się z tego okresu. Zob. P. Briks, *Księga Jonasza jako element dyskusji nad założeniami reformy państwa izraelskiego w okresie perskim*, „Scripta Biblica et Orientalia” 1(2009), s. 90-106.

² W ten sposób nazywa Księgę Jonasza G. Steiner w swojej przedmowie do Biblii hebrajskiej: *Préface à la Bible hébraïque*, tłum. P.E. Dauzat, Paris 2001, s. 107. W polskich opracowaniach nazywana jest perłą literatury ST. Zob. J. Homerski, *Księga Jonasza. Wstęp*, w: *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2000³, s. 1234.

³ Por. M. Gołębiewski, *Objawienie Boga w Starym Testamencie*, „Studia Theologica Var-saviensia” 23(1985), nr 2, s. 19.

⁴ Por. R. Alter, *L'art du récit biblique*, Bruxelles 1999, s. 22-23.

Artykuł składa się z czterech części. W pierwszej z nich zobaczymy, kto jest głównym bohaterem historii o proroku Jonaszu. Następnie w dwóch kolejnych postaramy się ukazać – o ile to możliwe – naturę Boga, pewne Jego przymioty, takie jak jedyność czy miłosierdzie. W ostatniej części pokażemy natomiast to, co wynika z tych przymiotów Boga w relacji do innych narodów.

1. Teocentryzm Księgi Jonasza

Księga składa się z dwu paralelnych części, a każda z nich rozpoczyna się takim samym rozkazem skierowanym do proroka przez JHWH (Jon 1,1n; 3,1n) i kończy modlitwą Jonasza (Jon 2,2-10; 4,2n). Druga modlitwa przechodzi w rozmowę z Bogiem. Obie części stanowią połączoną logicznie całość⁵. Ukazane tu wydarzenia rozgrywają się wyraźnie w dwóch miejscach: najpierw na morzu i w jego głębinach, a następnie w Niniwie.

Opowieść oparta jest na międzyosobowym dialogu, który realizuje się przez słowa i działania Boga oraz wyznania i zachowania ludzi. Poznajemy więc JHWH realizującego i objawiającego swoje zbawcze plany przez słowa, w historii i we wszystkich zdarzeniach⁶.

Bez wątpienia Bóg stanowi centrum poszczególnych modlitw, kończących obydwie sceny: na morzu oraz w Niniwie (Jon 2,3-10 oraz Jon 4,4-11). Zarówno w jednym, jak i drugim przypadku, modlitwa proroka przybiera formę lamentacji, skierowanej do Boga⁷. Istotnym elementem lamentacji jest błaganie Boga, aby zmienił sytuację, w jakiej znalazł się proszący. Lamentujący błaga o Bożą przychylność, interwencję lub ukaranie wrogów. Jednocześnie cała sytuacja wpływa na przemianę skarżącego się w stosunku do Boga, do samego siebie i do bliźnich. Gdy chodzi o Jonasza, to przemiana dokonuje się w nim niestety tylko częściowo. Nadal przeciwstawia on siebie poganom, *czcicielom marnych bożków* (Jon 2,9). Bóg jednak przychodzi z pomocą skarżącemu się prorokowi, co podkreśla teocentryczny charakter także tych fragmentów⁸.

⁵ Inni widzą tu podział czteroczęściowy, np. T. Brzegowy, *Prorocki wymiar Księgi Jonasza*, „Collectanea Theologica” 3(1992), s. 6. Co do jedności kompozycji tekstu egzegeci są zgodni. Dyskusje skupiały się przez długi czas na psalmie (Jon 2,3-10), który z punktu widzenia stylu i języka różni się od reszty jako możliwy późny dodatek. Modlitwa Jonasza stała się przedmiotem wielu dzieł. Zob. J. Vermeylen, *La prière de Jonas (Jon 2) et le cantique de Moïse (Ex 15)*, w: *Écritures et réécritures: la reprise interprétative des traditions fondatrices par la littérature biblique et extra-biblique. Cinquième colloque international du RRENAB, Universités de Genève et Lausanne, 10-12 juin 2010*, red. C. Clivaz, Leuven 2012, s. 185-195; C. Lichtert, *La prière de Jonas (Jon 2)*, https://www.retoricabiblicaesemitica.org/Publicazioni/StRBS/15.Lichtert_Priere%20de%20Jonas_12.07.2016.pdf (dostęp: 14.09.2018).

⁶ Por. L. Stachowiak, *W poszukiwaniu chrześcijańskiego sensu Starego Testamentu*, „Ateneum Kapłańskie” 362(1969), s. 424-425.

⁷ Zob. E. Eynikel, *Księga Jonasza*, w: *Międzynarodowy Komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. W.R. Farmer, Warszawa 2000, s. 1029.

⁸ Zob. S. Lach, *Teocentryczny charakter psalmów*, „Ruch Biblijno-Liturgiczny” 1(1977), s. 34n.

To zestawienie słowa i działania Bożego oraz wyznań i zachowań ludzkich jako odpowiedzi na słowo i działanie Boga, a także charakter modlitw zawartych w opowieści, pokazuje nam, że główną postacią tej historii nie jest Jonasz. Główna rola przypada przez cały czas Bogu. Cała uwaga skupia się na Bogu, który ostatecznie kieruje wszystkimi działaniami, choć na początku mogło wydawać się inaczej. Pozostali zaś uczestnicy tych scen to Jonasz, pogańscy żeglarze na morzu i mieszkańcy Niniwy⁹. Księga jest teocentryczna, tchnie obecnością, słowem i działaniem wszechobecnego Boga¹⁰. Lektura teocentryczna sprawia zaś, że w interpretacji możemy dotrzeć do fundamentalnego przesłania utworu.

2. JHWH jest Bogiem jedynym

Księgę Jonasza, tak jak cały zbiór pism Starego Testamentu, bez wątpienia czytać należy jako świadectwo o jednym i jedynym Bogu, który stworzył i zachowuje świat i prowadzi go do jego ostatecznego celu. Mówiąc o wierze w jednego Boga, trzeba jednak mieć na uwadze politeistyczny kontekst oraz pewien rozwój idei monoteizmu. Ten rozwój, za swój punkt wyjścia bierze nie tyle politeizm co monolatrię. W monolatrii, dana grupa czci jednego Boga, jednak nie przeczy temu, że są inni bogowie, zakłada po prostu, że ci inni bogowie istnieją i są czczeni przez innych ludzi. Doktryna polegania na Bogu jedynym, wyróżniająca Izrael spośród innych, politeistycznych narodów, przetrwała i umocniła się w okresie wygnania¹¹. Po powrocie z wygnania na podkreślenie jedyności Boga JHWH w literaturze biblijnej tego okresu bardzo często jest poruszany temat stworzenia świata¹².

2.1. Stworzył i zachowuje świat

Jonasz czci *Pana, Boga nieba, który stworzył morze i ląd* (Jon 1,9). Nie ma w tym nic dziwnego, że ten tytuł przypisuje się Bogu Izraela. Od dawna bowiem Izrael znał wyobrażenie o JHWH mieszkającym w niebiosach. Zacytowane powyżej określenie nawiązuje być może do wcześniejszego stwierdzenia *Pan, Bóg nieba i ziemi* (Rdz 24,3.7), które ukazuje całą rozległość Jego panowania. Tutaj też, użyte być może ze względu na najwyższego boga Persów – boga nieba – podkreślić miało ono, iż JHWH, Bóg Izraela, jest Bogiem najwyższym, wszechpanującym¹³. Bóg Jonasza jest władcą całego świata, rządzi

⁹ W książce analizy narracyjnej opublikowanej w 2003 r. C. Lichtert stwierdza, że Jonasz jest z pewnością protagonistą narracji; zob. *Traversée du récit de Jonas*, Bruxelles, 2003, s. 15. W swoim artykule z 2010 r., widzi już Boga jako głównego bohatera tej historii; zob. *Perspective narrative sur un personnage dit historique* (2 R 14,23-29), w: *Écritures et réécritures...*, s. 160.

¹⁰ Por. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela*, cz. 2, Tarnów 1995, s. 66.

¹¹ Zob. szerzej J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1999, s. 253-291.

¹² Zob. H. Langkammer, *Stworzenie świata*, w: tenże, *Słownik biblijny*, Katowice 1982, s. 140n.

¹³ Por. J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1999, s. 278. W żydowskiej legendzie *Ucieczka Jonasza*, kapitan zwraca się do proroka: *Slyszeliśmy, że Bóg Hebrajczy-*

niebem, morzem i lądem. Niegodne proroka jest przekonanie o JHWH, że Jego władza nie sięga poza granice ojczystego kraju (Jon 1,3). Ten, który stworzył świat, wymaga, aby jego władza była szanowana przez wszystkich¹⁴. On pobudza do uznania swej władzy przez objawienie swej potęgi, kiedy to przychodzi jako Władca morza, które jest mu uległe. Morze jest tu przede wszystkim symbolem potęg wrogich Bogu i pokonanych przez Niego na początku dziejów¹⁵.

Zesłany na morze *gwałtowny wiatr i wielka burza* (Jon 1,4) to także atrybuty Boga. Pan objawia się podczas burzy wśród błyskawic i gromów (Ps 104,7). Towarzyszące tej epifanii Bożej wszechmocy wiatr i wichura nazywane są Jego oddechem. Burza i trzęsienie ziemi są tylko zewnętrznymi znakami transcendencji Boga. Natomiast gromy towarzyszące błyskawicom stanowią bezpośrednie przejawy Jego bliskości, obojętnie, czy jest to obecność zbawcza czy też interwencja karząca (Ps 46,7)¹⁶. Okazałe zjawiska przyrody stają się więc wspaniałym spektaklem natury, na tle którego ważą się losy jednostki ludzkiej. Są one szczególną formą języka w opisie JHWH przychodzącego na pomoc wołającemu o ratunek prorokowi.

Bóg interweniuje w różny sposób. Pan całego świata, Stwórca całej przyrody przemawia do Jonasza poprzez stworzenie. W opisie kreacji *Bóg rzekł: Niechaj się zaroją wody od roju istot żywych, a ptactwo niechaj lata nad ziemią, pod sklepieniem nieba! Tak stworzył Bóg wielkie potwory morskie [...]* (Rdz 1,20-21). W rozumieniu biblijnym potworem morskim (tanninim) może być np. wieloryb (Ps 148,7), wąż morski (Wj 7,9; Ps 91,13) lub krokodyl (Iz 51,9; Ps 74,13)¹⁷. Stworzenie wszechświata jest pierwszą czynnością Boga na „zewnątrz”. Teksty mówiące o stworzeniu podkreślają absolutną suwerenność Boga oraz łączą Jego stwórcze działanie z historią zbawienia. Należy powiedzieć zatem, że akt stworzenia jest pierwszym aktem historii zbawienia¹⁸. Dlatego też Stwórca i suwerenny Władca wszechświata *zesłał wielką rybę, aby połknęła Jonasza* (Jon 2,1), *sprawił, że krzew rycynusowy wyrósł nad Jonaszem* (Jon 4,6), *zesłał robaczka, aby uszkodził krzew* (Jon 4,7) i *zesłał gorący, wschodni wiatr* (Jon 4,8). To zsyłanie przez Boga, tak jak stwarzanie, podkreśla Jego wszechmoc i nieograniczone panowanie nad całym wszechświatem. Ta prawda, według intencji autora, miała być dla czytelników podstawą ich religijności, miała ich natchnąć najgłębszą czcią dla wszechpotęgi Boga i dla

ków jest najpotężniejszy. Poproś go o pomoc. Być może wykona dla nas cuda podobne do tych, które uczynił w dawnych czasach dla Żydów nad Morzem Czerwonym. Zob. L. Ginzberg, Les légendes des juifs. Tome 6. Juda et Israël, Élie, Élisée et Jonas, les rois de Juda des périodes plus tardives, l'exil, le retour de captivité, Esther, Paris 2006, p. 54-59.

¹⁴ Por. J. Schreiner, dz. cyt., s. 278.

¹⁵ Zob. A. Tronina, *Teofania w burzy (Ps 18,8-16)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1(1987), s. 31.

¹⁶ Por. tamże, s. 31n.

¹⁷ Por. M. Peter, *Księga Rodzaju*, w: *Biblia Poznańska*, t. I, Poznań 1982, s. 5.

¹⁸ Por. M. Gołębiowski, *Podstawowe elementy orędzia Starego Testamentu*, „Ateneum Kapłańskie” 442(1982), s. 391.

Jego woli. Tak jak w heksaemeronie, tak i tutaj intencją autora było pouczenie, iż wszystko, co istnieje pochodzi od JHWH, jedynego Boga, niezależnego w swej potędze Pana wszechrzeczy, który stwarza (tu: zsyła) swą wołą¹⁹.

2.2. Prowadzi świat do jego ostatecznego celu

Jonasz, uciekając od Boga, jakby dobrowolnie pogrążył się w śmierci. Wyrażone jest to w trójstopniowym etapie zstępowania: uciekając jak najdalej od Boga bohater *zstępuje* do Jafy (Jon 1,3), w porcie *zstępuje* na statek (Jon 1,3), a wsiadłszy na niego *zstępuje* pod pokład w głąb wnętrza statku (Jon 1,5) i tam wreszcie zapada w tak mocny sen, że nie obudzi go nawet szalejąca burza. Bóg jednak nie pozwoli, by uparty Jonasz sam siebie zgubił, nie pozwoli, by nieposłuszeństwo proroka miało pokrzyżować Jego plany. Wszystkie zdarzenia, które prorok przeżywa, okazują się praktycznym doświadczeniem dróg JHWH²⁰. Jego drogi jednak nie odpowiadają drogom Jonasz, który stawia przeszkody planom Bożym (por. Iz 55,8). Stwierdzenie to znajduje swoje uzasadnienie w realizacji i przebiegu zamysłu Bożego. Różne etapy tej historii ukazują wszechmoc Boga JHWH pokonującego wszelkie przeszkody, a nawet czyniącego z przeciwników narzędzia swej absolutnej władzy²¹. Bóg, *który stworzył ląd i morze*, realizuje swój zamysł, a ucieczka Jonasz przed takim Bogiem jest całkowicie nielogiczna. Niewątpliwie JHWH jest Bogiem z daleka (por. Jr 23,23), Bogiem niebios, takim jednak, który wszystko widzi i nikt nie może się przed nim ukryć (por. Jr 23,24). Nie tylko Jonasz, ale i wszystkie narody potrzebują Jego bliskości. On jest i pozostaje jedynym Bogiem²².

To właśnie temu Bogu świat zawdzięcza swoje istnienie, ład i sens. On się objawia, interweniuje w czasie zagrożenia: zniszczenia miasta (Jon 3,4), ale także śmierci marynarzy (Jon 1,4) i Jonasz (Jon 1,15). Interweniując, Bóg staje się bliski, zbliża się do wszystkich ludzi, którzy Go wzywają: do Jonasz i pogan (por. Pwt 4,7). On słyszy wołania mieszkańców Niniwy i w odpowiednim momencie interweniuje (Jon 3,4). Rатуje On także Jonasz z otchłani morza, najpierw wysyłając rybę (Jon 2,1), a potem – w odpowiedzi na modlitwę – umieszczając go na suchym lądzie (Jon 2,11). We wszystkich tych wydarzeniach Bóg, który przychodzi, jest Tym, który osądza, a także Tym, który zbawia, a Jego ostatecznym celem jest uratowanie zarówno pogan jak i Jonasz²³.

A zatem istnieje tylko jeden Bóg, Stwórca i Pan dziejów. Wobec JHWH i przed JHWH nie można mieć innych bogów. Co nie przeszkadza mówieniu

¹⁹ Por. M. Peter, dz. cyt., s. 7.

²⁰ Por. P. Grelot, *Obecność Boga i jedność z Bogiem w Starym Testamencie*, „Concilium” 1-10 (1968), s. 548.

²¹ Por. M. Gołębiowski, dz. cyt., s. 391.

²² Por. J. Schreiner, dz. cyt., s. 290n.

²³ W historii Jonasz, w obliczu zagłady miasta przez niego ogłaszanej, zbawienie rozumiemy jako zachowanie miasta od zniszczenia, czy jako działanie Boga, który ocala wszystkie stworzenia z niebezpieczeństwa śmierci: narody ratuje przed burzą, a Jonasz z otchłani morza. Por. P. Grelot, dz. cyt., s. 549n.

o innych bogach tak, jak gdyby istnieli. Nie przeszkadza również to, że każdy z żeglarzy *wołał do swego bóstwa* (Jon 1,5). Wydarzenia tak mocno akcentują jedyność JHWH, że sprowadzają innych bogów do nicości, pozbawiając jakiegokolwiek mocy i realności. Bóg jawi się jako absolutny Pan historii: *Do Pana należy ziemia i to, co ją napelnia, świat i jego mieszkańcy* (Ps 24,1). Bóg Jonasza jest Panem historii zbawienia, jest jej Twórcą, od jego decyzji zależy każdy moment. On kieruje wszystkimi wydarzeniami od początku, aż do ostatecznego wypełnienia celu, do przemiany mieszkańców pogańskiego miasta.

3. JHWH jest Bogiem miłosiernym

Wyznawanie JHWH jako Źródła wszystkiego, jako Stwórcy, pogłębia się w odniesieniu do innych tematów. W Księdze Jonasza temat stworzenia wydaje się być związany z tajemnicą Bożego miłosierdzia. Jedyność, a zarazem i wyjątkowość Boga Izraela objawia się poprzez cud przebaczenia zła i odpuszczenia grzechów²⁴.

3.1. Grzeszne postępowanie

To JHWH obwieszcza i określa, co jest grzechem i to On interweniuje przeciwko grzechowi przez sąd i karę. Bóg wchodzi na drogę procesu ze swoim ludem (Oz 4,1, Jr 2,7.9) lub z narodami (Jr 25,30-31) przez postać swego proroka²⁵.

I oto prorok Jonasz, którego Bóg wybrał, otrzymał polecenie, aby upomniał Niniwę, *albowiem nieprawość jej dotarła przed Moje [JHWH] oblicze* (Jon 1,2). Ma on więc ogłosić mieszkańcom Niniwy, że JHWH wie o ich nieprawości. Niniwa, jako stolica Asyrii, w znaczeniu biblijnym, to symbol zepsucia, nieprawości, ucisku i okrucieństwa²⁶. W Księdze Jonasza nie podano, jakie konkretnie grzechy tworzą nieprawość mieszkańców tego miasta. Nie mamy tu żadnej wzmianki o poszczególnych grzechach oraz ich rodzaju. Podany jest jedynie skutek zsumowanego zła moralnego. Niegodziwość ich postępowania dociera do Pana tak skutecznie, jak wznosi się dym podczas składania ofiar. Jak jednak składane ofiary skłaniały do przebaczenia, tak złe czyny były wołaniem o pomstę. W tym kontekście słowa: *Wstań, idź do Niniwy*, znaczą: upomnij tych, którzy są najgorsi²⁷.

Prorok więc ma iść upomnieć mieszkańców Niniwy (Jon 1,2; 3,2). Kiedy Jonasz przemierza wielkie miasto, jedynym jego orędziem jest zapowiedź nad-

²⁴ Por. M. Filipiak, „Jahwe” Starego Testamentu. Bóg zemsty czy Bóg przebaczenia, „Znak” 260(1976), s. 202.

²⁵ C. Westermann, *Théologie de l’Ancien Testament*, Genève 2002, s. 147-150.

²⁶ Różni egzegeci szukają słownictwa, aby opisać okrucieństwo miasta i jego mieszkańców, aby mogli dobrze pokazać symbolikę miejsca, do którego Pan posyła swojego proroka. Zob. np. W. Chrostowski, *Jonasz – kryzys poczucia sprawiedliwości Bożej. Wykład*, w: *Oblicza kryzysu w Biblii. Wykłady otwarte*, cz. VII, Toruń 1996/97, s. 14.

²⁷ Por. P. Kasilowski, *Kłopoty z miłosierdziem*, „Przegląd Powszechny” 3(2001), s. 270.

ciągającej kary. Posłaniec jest więc przekonany, że w sensie unicestwienia całego zła JHWH jest Bogiem przemocy i w przypadku mieszkańców Niniwy takim pozostanie²⁸. Dlatego do końca oczekuje, że jego przepowiadanie spowoduje zagładę miasta, którą woli oglądać z daleka.

Stwierdzenie faktycznego zła w Niniwie może być równocześnie ostrzeżeniem przed karą, która w ślad za nim nadejdzie²⁹. Stanie się tak dlatego, że JHWH tak ułożył porządek moralny, iż uchybienie przeciwko niemu nieuchronnie sprowadza przekleństwo (Pwt 28,20-40; Pwt 30,19; Am 5,11; Mi 6,15; So 1,13; Ag 1,6; Ps 58). To uchybienie Bożemu prawu ma wpływ na los mieszkańców Niniwy, ponieważ przez to Boży porządek, równoznaczny z błogosławieństwem Bożym, zostaje przez nich odrzucony. Sami wtedy zapoczątkowują stan nieporządku, buntu przeciw Bogu. Nieporządek ten, według starożytnych i biblijnych poglądów, równoznaczny jest z chorobami, biedą i różnymi nieszczęściami, a nawet zagładą tak ogromnego miasta jak Niniwa³⁰.

Sam Jonasz pojmuje więc swoją zapowiedź o zniszczeniu jako nieuchronny wyrok Boży. Jego orędzie mogłoby być tak naprawdę przekleństwem, za pomocą którego – jak wierzą – JHWH interweniuje w wypadku pogwałcenia sprawiedliwości i które według Jonasza Bóg szczególnie uważnie wysłuchuje, a zawarte w nim prośby spełnia niemalże natychmiast³¹. Prorok jest pewien, że Bóg urzeczywistni to, co zapowiedział. Jednak wbrew oczekiwaniom Jonasza mieszkańcy Niniwy od razu zrozumieli, że przybysz przekazał im orędzie od Boga, chociaż, co warto podkreślić, nie wiedzieli, który Bóg im zagroził. Król Niniwy wciela się niejako w rolę proroka i ogłasza post oraz pokutę dla całego miasta, łącznie ze zwierzętami (por. Jl 2,12-14). Wydaje się, że ci, których postępowanie było tak nieprawe, lepiej zrozumieli cel orędzia niż Jonasz, który trwał w przekonaniu o nieodwracalności zagłady. Ufali oni, że Bóg ulituje się nad pokutującymi i odsunie karę.

3.2. Boże miłosierdzie

W przypadku mieszkańców Niniwy nie mamy jeszcze do czynienia z aktem całkowitego zwrócenia się do JHWH. Są tu raczej szczegółowe akty skruchy. Jednak ze względu na to, że ci ludzie nie znają zasad religii jahwistycznej, ich obecne postępowanie można nazwać nawróceniem³².

²⁸ Zob. szerzej N. Lohfink, „Święta wojna” i „kłątwa” w Biblii, „Communio” 5(1989), s. 18.

²⁹ Por. S. Potocki, *Księgi Proroków Mniejszych*, w: *Pismo Święte Starego Testamentu*, red. S. Łach, Poznań 1962-68 XII, 1, s. 315.

³⁰ Por. M. Filipiak, *Złorzeczenia w Biblii jako problem etyczny*, w: *Biblia księgą życia Ludu Bożego*, red. S. Łach, M. Filipiak, Lublin 1980, s. 59.

³¹ Por. tamże, s. 58.

³² Mieszkańcy Niniwy okazują ich zmianę przez pokutę. Pokutować, wedle terminologii biblijnej, to zmienić swój umysł i serce. Ta odmiana dotychczasowego sposobu myślenia za przedmiot powinna mieć przede wszystkim grzeszne czyny, których się dopuszczają grzeszący. Nowość spojrzenia na te czyny ma polegać na dostrzeżeniu ich całego zła i niezgodności z wolą Bożą. Tak rozumiana pokuta ma najczęściej wspólnego z zawróceniem z dotych-

Przewidywania mieszkańców Niniwy, dotyczące litości Boga, spełniły się całkowicie: *Zobaczył Bóg ich czyny, że odwrócili się od złego postępowania. I ulitował się Bóg nad niedolą, którą postanowił na nich sprowadzić, i nie zesłał jej* (Jon 3,10). Dobra i szczerą pokutą ma ogromną wartość dla JHWH. Dzięki niej darował On karę, odmienił karzący wyrok i zachował miasto. W akcie przebaczenia konieczny był wyraźny udział mieszkańców Niniwy. Musieli się oni odwrócić od swego złego postępowania³³. Natchniony autor Księgi Jonasza wyjaśnia w ten sposób temat kary, pokuty i nawrócenia przez zobrazowanie nauczania Jeremiasza: *Słowa Pana: Raz postanawiam przeciw narodowi lub królestwu, że je wypłenię, obalę i zniszczę. Lecz jeśli ten naród, przeciw któremu orzekłem karę, nawróci się ze swej nieprawości, będę żałował nieszczęścia, jakie zamyslałem na niego zesłać* (Jr 18,7-8).

Jonasz, charakteryzując Boga, przytacza niezmiernie ważne słowa, będące najkrótszym wyznaniem wiary narodu wybranego: *bo wiem, że Ty jesteś Bogiem łagodnym i miłosiernym, nieskorym do gniewu i bogatym w łaskę, litującym się nad niedolą* (Jon 4,2b). Wyrażenia: *łagodny, miłosierny, nieskory do gniewu* pojawiają się z nieznacznymi tylko zmianami wiele razy w starotestamentalnych tekstach. Opisują one miłosierny stosunek JHWH do swojego ludu, począwszy od Wj 34,6-7³⁴. Jonasz, a także Joel, dodają do wcześniejszych atrybutów Pana wymienianych w Wj 34,6-7 niewystępujące tam określenie, które w Biblii Tysiąclecia brzmi: *litujący się nad niedolą*³⁵. Ten hebrajski zwrot można tłumaczyć także w ten sposób, że Bóg jest *odstępującym od zła, [którym groził]*. Chodziłoby tu o wyrażenie boskiej wolności między sprawiedliwością a współczuciem. Odwracalność zapowiadanej kary nie jest kaprysem, ani niestałością JHWH. Ta paradoksalna formuła mówi o boskiej wolności i o boskich przesłankach, które wykraczają poza ludzkie poznanie. JHWH jest wierny w swoich obietnicach, a skoro mieszkańcy Niniwy odwrócili się od złego postępowania, to i JHWH odwrócił się od zapowiadanej kary³⁶.

czasowej drogi życia. Dlatego też można utożsamić zachowanie mieszkańców Niniwy z nawróceniem. Zob. K. Romaniuk, *Problem uwarunkowań w biblijnym rozumieniu przebaczenia i pokuty*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 3(1985-1990), s. 127.

³³ Por. tenże, *Biblijny traktat o miłosierdziu*, Ząbki 1994, s. 37.

³⁴ Wj 34,6-7; Lb 14,18; Ps 86,15; 103,8; 111,4; 145,8; Ne 9,17.31; Jl 2,13; Jon 4,2; Mi 7,18-20; Na 1,2-3; Oz 1,6; 14,3; Ml 1,9.

³⁵ Takie samo tłumaczenie: *litującym się nad niedolą*, oddaje także Biblia Paulistów i Biblia Jerozolimską. Tymczasem Biblia Gdańska tłumaczy: *żałującym złego*, a Biblia Poznańska oddaje przez: *odstępującym od zła, [którym grozisz]*. Chodzi tu o słowo *wenihām*, imiesłów l. poj. r.m. od czasownika *nāham*, który ma wiele znaczeń: współczuć, litować się, pocieszać się, westchnąć, żałować. *Hebrajsko-polski i aramejsko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów hebrajskich i aramejskich oraz kodami Baumgartnera*, Warszawa 2017, 5162.

³⁶ Zob. J. P. Sonnet, *Jonas est-il parmi les prophètes? Une réécriture narrative sur les attributs divins*, w: *Écritures et réécritures...*, s. 143-145; T. Tułodziecki, *Jonasz wobec pogan*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 2(2009), s. 43-46.

Księga rozwija w ten sposób biblijną prawdę o Bożym przebaczeniu, wykazując, że Bóg karę nie tylko zawiesza, ale całkowicie ją daruje³⁷. A kiedy nie ma kary, nie istnieje również grzech, który by tę karę wywołał. Jeżeli zatem Bóg w odpowiedzi na pokutę i błaganie ludu (por. Jl 2,18nn) darzy zbawieniem, to warunkiem jest przebaczenie³⁸.

Jonasz oburza się, kiedy Bóg udziela przebaczenia pokutującej Niniwie, i opuszcza miasto. Wtedy JHWH zwraca się do niego: *Tobie żal krzewu, którego nie uprawiałeś i nie wyhodowałeś, który w nocy wyrósł i w nocy zginął. A czyż Ja nie powinienem okazać litości Niniwie, wielkiemu miastu, gdzie znajduje się więcej niż sto dwadzieścia tysięcy ludzi, którzy nie odróżniają swej prawej ręki od lewej, a nadto mnóstwo zwierząt?* (Jon 4,10-12). Jonasz musi uznać, że JHWH postępuje równie słusznie co on, litując się nad tragicznym losem wielkiego miasta. Słuszność takiego postępowania JHWH jest zarazem o tyle większa od żalu Jonasza, o ile wielkie miasto więcej znaczy niż roślina. Poza tym w Niniwie mieszkają nie tylko grzesznicy, zresztą pokutujący, ale znajduje się tam mnóstwo ludzi, którzy nie posiadają pełnej sprawności umysłowej w dziedzinie życia duchowego i moralnego, nie rozróżniają swojej prawicy od lewicy. Bóg ukazuje swoje prawdziwe oblicze: nie jest zapalony słusznym gniewem, lecz darzy miłością i przebaczeniem zarówno grzesznych mieszkańców Niniwy, jak i swego małodusznego proroka³⁹.

Księga Mądrości mówi bardzo wyraźnie o miłości JHWH do stworzeń: *Miłujesz bowiem wszystkie byty, niczym się nie brzydzisz, co uczyniłeś, bo gdybyś miał coś w nienawiści, nie byłbyś tego ukształtował. Jakżeby coś trwać mogło, gdybyś Ty tego nie chciał? Jak by się zachowało, czego byś nie wezwał? Oszczędzasz wszystko, bo to wszystko Twoje, Władco, miłujący życie!* (Mdr 11,24-26). Takiego JHWH – jako miłośnika życia – ukazuje Księga Jonasza. Bóg miłuje wszystkie swe stworzenia, świat jest pełen Jego dobroci (por. Ps 33,5). Trudno więc sobie wyobrazić, by zechciał On dać życie czemuś, czego by nienawidził. Dlatego właśnie, że miłuje, cierpi ze stworzeniem, jeśli gdzieś jest zagrożona jego egzystencja, i lituje się nad jego niedolą⁴⁰.

Boże przebaczenie, przejaw Jego miłosierdzia nie jest wynikiem słabości. Przebacząc nieprawości mieszkańców Niniwy, które wołały o pomstę, Bóg nie działa w poczuciu słabości. Mógłby On unicestwić ich jednym słowem, nie posługując się ani siłą oręża w bitwie, ani też zębami okrutnych bestii (por. Mdr 12,9-10). Jednak wszechmoc skłania Go nie do tego, by ukarać każde ludzkie uchybienie, lecz by udzielić przebaczenia. To wszechmoc JHWH,

³⁷ Por. M. Filipiak, „Jahwe” *Starego Testamentu...*, s. 75.

³⁸ Por. J. Schreiner, dz. cyt., s. 327.

³⁹ Por. M. Filipiak, „Jahwe” *Starego Testamentu...*, s. 76.

⁴⁰ Por. J. Suchy, *Czyńcie sobie ziemię poddaną, panujcie nad zwierzętami*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1-4(1993), s. 20.

Stworzyciela i Pana całego świata, jest podstawą do miłosierdzia. Przebacząc i litując się, Bóg najbardziej okazuje swą wszechmoc⁴¹.

Ośród Księgi Jonasza wznosi się ponad myśl największych przedstawicieli starożytnego Izraela. Jej przesłanie stanowczo uczy, że do wszystkich stworzeń JHWH odnosi się z taką samą miłością. W swym niezgłębnym miłosierdziu Bóg nie chce usuwać winy przez zniszczenie miasta, ale przez pokutę jego mieszkańców; nie chce ich śmierci, ale nawrócenia.

4. JHWH jest Bogiem wszystkich narodów

Prawda, że JHWH jest dobry i łaskawy, była dumą Izraelitów i największą wartością ich religii. Jednak korzystanie z tych przymiotów Bożych uważano za wyłączny przywilej narodu wybranego, niedostępny dla innych narodów. Równocześnie w wizjach dotyczących czasów eschatologicznych prorocy kreślili obrazy wybawienia powszechnego i religii obejmującej wszystkie narody. Ukazywali, że miłosierdzie Boga Izraela obejmie wszystkich ludzi, a więc i pogan⁴². Księga Jonasza dotyka właśnie problemu relacji JHWH do innych narodów.

4.1. Dobry wobec wszystkich

Zachowanie pogan w historii o Jonaszu wskazuje powody, dla których Bóg okazuje im miłosierdzie. Gdy JHWH zesłał wielki wiatr i statkowi groziło rozbicie, marynarze z wielką gorliwością zaczęli wzywać pomocy swoich bogów. To wzywanie *swego bóstwa* podkreśla różnorodność narodowościową i religijną żeglarzy. Marynarze to biblijne inne narody. I ci przedstawiciele narodów, którzy są przyzwyczajeni do morza, teraz są przerażeni burzą⁴³. Ten *roûah* Boga nie unosi się nad wodami – jak w dniu stworzenia – ale jest gwałtowny wobec morza i marynarzy. Choć nie potrafią oni jeszcze nazwać jego pochodzenia, to jednak dostrzegają jego wyjątkowy charakter, wyczuwają w tym interwencję bóstwa. Opuszczeni pośród burzy przez swoich bogów, zwracają się do Jonasza i jego Boga. Jak Rut Moabitka, która opuszczona po śmierci swego męża, zwróciła się ku teściowej, tak żeglarze zwracają się do Jonasza. Ich słowa i zachowania wyrażają następującą myśl: On jest twoim Bogiem, ale ten Bóg może stać się także naszym Bogiem, tym bardziej, jeśli może nas ocalić. Żeglarze szukają więc ratunku u JHWH (por. Rt 1,16).

Kiedy okazało się, że przyczyną szalejącej na morzu burzy i zagrożenia ich życia jest obecność Jonasza na pokładzie, marynarze zażądali od niego wyjaśnień: *Powiedz nam, z jakiego powodu ta klęska przysłała na nas? Jaki jest twój zawód? Skąd pochodzisz? Jaki jest twój kraj? Z jakiego jesteś narodu?* (Jon

⁴¹ Por. M. Filipiak, „Jahwe” *Starego Testamentu...*, s. 76n.

⁴² Por. S. Potocki, dz. cyt., s. 305.

⁴³ Ludzie Bliskiego Wschodu, Arabowie i Żydzi, to ludzie pustyni, nie lubią morza, czują niechęć i obawę przed morzem, zupełnie inaczej niż np. Grecy.

1,8)⁴⁴. Sprowokowany Jonasz wyznaje swoją wiarę: *Jestem Hebrajczykiem i czczę Pana, Boga nieba, który stworzył morze i ląd* (Jon 1,9). Prorok nazywa siebie Hebrajczykiem, określa się słowem używanym na ogół przez nie-Izraelitów. Dokonuje on w ten sposób swoistego wyznania wiary wobec swoich towarzyszy niedoli, mówiąc, że nie jest poganinem, ale należy do ludu, którego JHWH wywiódł z Egiptu. A chcąc wytłumaczyć, kim jest JHWH, posługuje się pojęciami zrozumiałymi również dla pogan: *Bóg, który stworzył morze i ląd*. I ta charakterystyka Boga dobrze odpowiada ich oczekiwaniom, ponieważ znajdują się oni pośrodku morza, dlatego to ten Bóg może ich uratować przed burzą⁴⁵.

Marynarze potępiają Jonasza za to, że jest on nieposłuszny swemu Panu. A kiedy Jonasz nakazuje im wyrzucić siebie za burtę, wzbraniają się od tego, nie chcąc mnożyć zła. Widząc potęgę JHWH, z wielką bojaźnią ostatecznie spełniają wolę proroka. A gdy po wyrzuceniu Jonasza do morza burza natychmiast się uspokaja, właśnie temu Bogu Jonasza składają ofiarę dziękczynną i czynią śluby (Jon 1,16). W ten sposób po raz pierwszy w Księdze Jonasza zobaczyć możemy, jak ludzie innych religii - mieszkańcy Jafy, Tarsisz albo innych miast, z których każdy ma swojego boga - zostają ocaleni przez Boga Izraela i Jemu oddają cześć⁴⁶.

Relacja JHWH do innych narodów zostaje ukazana po raz drugi na przykładzie Niniwitów. Słowa modlitwy recytowanej przez Jonasza we wnętrzu ryby sugerowałyby, że prorok został posłany do Niniwy, aby nawrócić Izraelitów, którzy odrzucili JHWH i oddali się bałwochwalstwu: *Czczyciele marnych bożków opuszczają Łaskawego dla nich* (Jon 2,9). Opuszczać Boga mogą tylko ci, którzy do Niego należeli i wcześniej Go znali, tymczasem chodzi tu o pogan. Te słowa wskazują również, że bałwochwalcy postępują nierozumnie, ponieważ ich złudny kult nie tylko nie przynosi im żadnej korzyści, ale równocześnie pozbawia ich dobrodziejstw, jakie by odnieśli oddając cześć JHWH⁴⁷. Ta modlitwa Jonasza podkreśla zbawcze działanie Boga, który ocala wszystkie stworzenia od niebezpieczeństwa śmierci: narody ratuje przed burzą, a Jonasza z otchłani morza. Na znak komunii z Bogiem Jonasz zobowiązuje się do składania ofiar (Jon 2,10), tak jak zrobili to wcześniej marynarze (Jon 1,16).

Po spontanicznej reakcji mieszkańców Niniwy (Jon 3,5) zachowanie wszystkich zostaje zadekretowane instytucjonalnie przez króla: *Ludzie i zwierzęta, bydło i trzoda niech nic nie jedzą, niech się nie pasą i wody nie piją* (Jon 3,7). Obecność zwierząt obok ludzi może odsyłać do Arki Noego, do wspólnego losu wszystkich istot żywych, które mają tchnienie życia. Wtedy Bóg zawarł przymierze z Noem i zamiast zniszczyć ziemię, obiecał, że już nie będzie

⁴⁴ Por. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela...*, s. 87.

⁴⁵ Por. C. Lichtert, *Traversée du récit de Jonas*, Bruxelles 2003, s. 18-19.

⁴⁶ Por. S. Gądecki, *Klucz do Księgi Jonasza, przypowieści o Bożym miłosierdziu i duchowych horyzontach Izraela*, „Studia Gnesnensia” 11(1997), s. 72.

⁴⁷ Por. S. Potocki, dz. cyt., s. 329.

więcej *zlorzeczył ziemi ze względu na ludzi* (Rdz 8, 21). Tutaj też dokonuje się pogłębienie historii stworzenia. Słowo posłańca ogłaszającego zniszczenie staje się mimo woli słowem odnowy stworzenia. Zamiast destrukcji miasta, słowa proroka doprowadzają do odnowy moralności mieszkańców Niniwy⁴⁸.

Niniwici radykalnie odmienili swoje życie w nadziei, że *może się zwróci i ulituje Bóg* (Jon 3,9). Zewnętrzny czynom: przyodzianie się w wory, posypanie głów popiołem, ścisły post towarzyszy żarliwe wołanie do Pana (Jon 3,8). Ich zachowanie się wobec izraelskiego Boga jest tu poprawniejsze od postępowania niejednego wyznawcy JHWH, a podkreślone jest użyciem hebrajskiego słowa *'mn* (uwierzyć, zaufać). To samo słowo pojawia się w tak ważnych tekstach jak Rdz 15,6 i Wj 14,34, gdzie Abraham, a potem lud Izraela odpowiedzieli prawdziwą wiarą w Boga⁴⁹. Wobec takiej postawy pogan, nawet tych, którzy są wrogami Izraela, JHWH przyjmuje ich nawrócenie i okazuje się łaskawy.

Opisane sceny pokazują, że Bóg Jonasza jest dobry wobec wszystkich narodów, bez ograniczeń; wszyscy są beneficjentami Bożego miłosierdzia. Bóg potrzebował pośrednika, aby objawić swoje miłosierdzie słowem. Niestety, prorok nie zrozumiał celu swojej misji.

4.2. Posyła Izraela do pogan

Hebrajskie słowo *yônāh* oznacza gołębicę. Prorok wysłany do Niniwy jest jedyną osobą w Biblii, która nosi to imię. Imię proroka, podobnie jak wiele biblijnych nazw, nie jest zatem bez znaczenia. Także Izrael jest gołębicą, żoną JHWH (Pnp 2,14; 5,2; 6,9). A zatem JHWH posyła swoją gołębicę z misją do Niniwy⁵⁰.

W ostatnich słowach narracji poganie są określane przez Boga jako ci, *którzy nie odróżniają swej prawej ręki od lewej* (Jon 4,11). W rozumieniu rabinackim tacy ludzie to po prostu symbol bałwochwalcy. Ich nieumiejętność

⁴⁸ Por. J.P. Sonnet, dz. cyt., s. 149.

⁴⁹ Por. A.R. Ceresko, *Księga Jonasza*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, Warszawa 2001, s. 842.

⁵⁰ Motyw gołębiczy pojawia się w całej Biblii. W Starym Testamencie znajdujemy ją najpierw w historii potopu. Ogłasza jego koniec i staje się symbolem pokoju i przymierza między Bogiem a ludzkością, symbolizowaną przez ocalałych z Arki Noego. Później to przymierze jest oznaczone tęczą (Rdz. 8,6-9,17). Następnie gołąb pojawia się wśród innych zwierząt, w specjalnym obrzędzie przymierza między Bogiem a Abrahamem, stając się dla niego znakiem nadziei płodności (por. Rdz 15,6-10). Gołąb pojawia się także wśród innych zwierząt ofiarnych (Lb 12,6.8). W Pieśni nad pieśniami wspólnota, umiłowana, oblubienica, nazywane są wiele razy *moja gołąbka* (Pnp 2,14; 5,2; 6,9). Gołąbica jest obrazem oblubienicy dzięki jej łagodności, jej uległości, pięknu i wierności. Niektórzy tytuł *Gołębiczy* nadają Księdze Jonasza. Zob. A. Dufourmantelle, M.A. Ouaknin, *Colombe*, w: *Bible*, Paris-Bayard 2001, p. 1074; H. Frehen, J. Longton, *Colombe, pigeon*, w: *Dictionnaire encyclopédique de la Bible. Publié sous la direction du Centre Informatique et Bible (Abbaye de Maredsous), responsables scientifiques: P.M. Bogaert, M.S. Delcor, E. Jacob, É. Lipinski et al.*, Turnhout, Brepols, 2002, s. 290-291.

rozdzielania oznaczałyby niewiedzę, która może być powodem usprawiedliwienia ich złych czynów. Pod koniec opowieści Bóg usprawiedliwia pogan i prosi Jonasza, aby zastanowił się nad odpowiedzią na następujące pytania: Jakże mieszkańcy Niniwy mogliby być odpowiedzialni za swoją nieprawość, nie mając nikogo, kto by ich pouczał? Skąd mogli wiedzieć, że ich nieprawość dotarła do JHWH, nie wiedząc, że JHWH istnieje? Jak mieli wzywać Boga Izraela, skoro znali tylko swoich bożków? Jak mieli Go poznać, jeśli im nikt nie głosił prawdy o Bogu? Dlatego JHWH wyciąga swą rękę w stronę pogan. W tym wyjściu do narodów jest specjalne zadanie dla Izraela⁵¹.

Nawet jeśli niektórzy postrzegają Jonasza jako anty-Abrahama⁵², to już sama formuła wzywająca zdaje się sugerować, że tak jak w przypadku indywidualnego powołania Abrahama jego przeznaczeniem jest szeroko pojęty uniwersalizm, tak jest także w przypadku Jonasza. JHWH rzekł do Abrahama: *Wydź z twojej ziemi [...] do kraju, który ci ukazę* (Rdz 12,1) oraz do proroka Jonasza: *Wstań, idź do Niniwy [...]* (Jon 1,2). Jonasz żywi nadzieję, iż przez swoje nieposłuszeństwo uda mu się przeszkodzić JHWH, by On nie okazał się Bogiem łaskawym i miłosiernym dla Niniwitów, gdyż wydawali mu się oni być niegodni Jego miłosierdzia⁵³. Jonasz robi wszystko celowo i świadomie, aby uciec przed zleconą mu przez Boga misją. Jednak mimo ucieczki i tak dochodzi do spotkania z poganami na okręcie. A kiedy z jego powodu życie marynarzy zostaje zagrożone, prorok daje niejako dowód tego, że potrafi umrzeć za pogan. Widzi w tej sytuacji potrzebę zadośćuczynnej ofiary i poleca wrzucić się do morza⁵⁴. Ostatecznie nieposłuszeństwo Jonasza wobec misji JHWH ob-

⁵¹ Ciąg pytań inspirowany Listem do Rzymian 10,14-15. Zob. także S. Gądecki, dz. cyt., s. 73; T. Brzegowy, *Bóg pragnie...*, s. 207.

⁵² Jonasz przedstawia się jako anty-Abraham, ponieważ nie wstawia się za grzesznym miastem, jak czynił to Patriarcha wobec Sodomy i Gomory, ale oczekuje zniszczenia Niniwy; zob. D. Duval, *Jonas et le jugement*, w: *Le jugement dans l'un et l'autre Testament. I. Mélanges offerts à Raymond Kuntzmann*, red. E. Bons, Paris 2004, s. 2013.

⁵³ Por. W. Chrostowski, dz. cyt., s. 20.

⁵⁴ Kiedy marynarze wyrzucają ładunek w morze (Jon 1,5b), niektórzy twierdzą, że język hebrajski pozwala widzieć w tym działaniu rodzaj ofiary. Byłoby to działanie skierowane do bóstwa morza, aby go zadowolić. Ta interpretacja pasuje do poprzedniego obrazu, gdzie każdy krzyczał do swojego bóstwa (Jon 1,5a). Podobnie można interpretować, że Jonasz godzi się stać ofiarą, aby ratować życie marynarzy (Jon 1,12). Zob. T.L. Wilt, *Pigeon: une traduction de Yōnāh*, p. 13. Ryba, która połyka Jonasza, jest oznaczona w tekście terminem *dāg/ dāgā*, co w rzeczywistości oznacza rybę. Jednak w żydowskiej tradycji powyгнаńczej była możliwość identyfikacji tego słowa z bogiem Dagon/Dagan. W jakimś momencie Dagon/Dagan został głównym bogiem Filistynów, którzy prawdopodobnie uznawali go za władcę mórz. Zob. M.G. Masetti-Rouault, *L'apkallu – poisson et son image: notes sur la conservation et la diffusion d'éléments de la culture mésopotamienne au Proche-Orient à l'époque préclassique*, „Semitica” 52-53(2002-2007), s. 51; T. Roqueplo, *Jonas*, w: *La Bible d'Alexandrie. Les Douze Prophètes. XXIII. 4-9. Joël, Abdou, Jonas, Naoum, Ambakoum, Sophonie. Traduction du texte grec de la Septante. Introduction et notes par Marguerite Harl, Cécile Dogniez, Laurence Brottier, Michel Casevitz, Pierre Sandevioir*,

róciło się w pewne dobro, wynikające z wprowadzenia do świata narodów pogańskich i ich bożków wiary w jedyne i miłosiernego JHWH. Mimo więc nieposłuszeństwa Jonasz pozostał prorokiem, świadkiem Boga, który objawił się w Izraelu i przychodzi na ratunek poganom⁵⁵.

Jonasz, uciekając przed Bogiem i odrzucając zleconą misję, konsekwentnie doprowadza do zagrożenia własnego życia. Dopiero w sytuacji śmiertelnego zagrożenia zdolny staje się do żarliwej modlitwy o ocalenie: *Rzuciłeś mnie na głębię, we wnętrze morza i nurt mnie ogarnął. Wszystkie Twe morskie bałwany i fale Twoje przeszły nade mną. Rzekłem do Ciebie: Wygnany daleko od oczu Twoich, a mimo to nadal spoglądam na Twój święty przybytek* (Jon 2,4-5). Po tych wszystkich doświadczeniach, po spotkaniu Boga w miejscu, gdzie miało Go nie być, po okazanym miłosierdziu przez ocalenie z wnętrza ryby, dopiero wtedy prorok zaczyna realizować zleconą misję. Po nowym doświadczeniu Pana nieba i ziemi udaje się do narodów, by stać się dla nich błogosławieństwem⁵⁶.

Ulitował się Bóg nad pogańskim miastem i Niniwa została ocalona. Powinien się cieszyć ten, który spełnił to, do czego Bóg go powołał. Niestety posłaniec zachowuje się zupełnie inaczej. Prorok nie raduje się z miłosierdzia Bożego, skoro zostaje ono zaoferowane Niniwitom. Przymioty JHWH: dobroć i miłosierdzie, za które Izrael przez wieki wychwalał swego Boga, w oczach Jonasa stają się powodem do oskarżenia. Jego zdaniem Bóg Izraela nie powinien być taki dobry dla zniechęconych, uciskających Izraela pogan⁵⁷. Prorok jest oburzony, że ci źli poganie dostąpili dobroci Bożej, nie chce widzieć owoców swojej posługi i gotów jest cierpieć, a nawet umrzeć z tego powodu⁵⁸. JHWH jednak, jako doskonały pedagog, podejmuje trój etapową próbę pouczenia go o bezpodstawności jego gniewu. Daje Jonaszowi osłonę z krzewu rycynusowego, następnie zsyła robaczka i krzew nadgryziony usycha, po czym zsyła jeszcze wiatr wschodni. Swoje pouczenie Bóg kończy słowami: *Tobie żal krzewu, którego nie uprawiałeś i nie wyhodowałeś, który w nocy wyrósł i w nocy zginął. A czyż Ja nie powinienem okazać litości Niniwie, wielkiemu miastu, gdzie znajduje się więcej niż sto dwadzieścia tysięcy ludzi, którzy nie odróżniają swej prawej ręki od lewej, a nadto mnóstwo zwierząt?* (Jon 4,10-11). Bóg jest naprawdę cierpliwy wobec swego nieposłusznego proroka. Pan prowadzi Jonasa, syna Izraela, aby zrozumiał, że JHWH jest Bogiem Izraela, ale także wszystkich narodów świata. Pan kocha naród wybrany, jednak nie staje się On przez to wyłączną własnością Izraela. Miłosierdzie oferowane

avec la collaboration de Roselyne Dupont-Roc, Thérèse Roqueplo et Félicien Roux, Paris 1999, s. 147.

⁵⁵ Por. P. Kasiłowski, dz. cyt., s. 274.

⁵⁶ Por. tamże, s. 272.

⁵⁷ Por. T. Brzegowy, *Bóg pragnie...*, s. 209.

⁵⁸ Por. W. Chrostowski, dz. cyt., s. 22n.

Izraelowi jest całkowicie zależne od Boga i ze względu na swój charakter jest uniwersalne i identyczne dla Jonasza, dla Izraela i dla innych narodów.

Podsumowanie

Poznanie Boga objawiającego się na kartach starotestamentalnych historii niejednemu czytelnikowi sprawia trudności i często rodzi zarzuty, że spotykamy się tam niejednokrotnie z okrutnością Boga. Tymczasem uważna analiza zaledwie 48 wierszy Starego Testamentu, bo tyle liczy Księga Jonasza, bez trudności daje nam bogaty obraz Boga oraz niweczy wspomniane zarzuty.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że Księga Jonasza jest teocentryczna. Opisane w niej wydarzenia podkreślają, że JHWH jest Bogiem jedynym, bo Jemu podporządkowane są siły przyrody, zwierzęta, rośliny, losy innych narodów, na lądzie czy na morzu, nawet daleko poza ojczyznę Izraelity. To JHWH stworzył świat i prowadzi do jego ostatecznego celu. Nikt i nic nie jest w stanie przeszkodzić Bogu w realizacji Jego zamiarów. Wszystkie zaś przeciwności jeszcze bardziej podkreślają ideę monoteistyczną. Z faktu, że nie ma innych bogów, wynika, że to właśnie JHWH określa, co jest grzeszne w postępowaniu człowieka i On sam okazuje miłosierdzie w odpowiedzi na czynioną skrucę. Bóg ukazany w tej historii jest więc Bogiem pełnym miłosierdzia. W swym miłosierdziu jednak nie zamyka się w granicach ojczyzny narodu żydowskiego. JHWH posyła proroka do pogan, aby Jego dobroć i miłosierdzie objęło nie tylko naród Bożego wybrania, ale także wszystkie inne narody ziemi. JHWH chce, by Go widziano działającego i okazującego miłosierdzie w stworzeniu, w historii, w całym świecie.

Objawiając siebie, Bóg objawia człowiekowi zarazem jego własną tajemnicę. Poznając JHWH w Księdze Jonasza, poznajemy także proroka. Można by zatem w przyszłości zwrócić większą uwagę na ukazanego proroka w Księdze Jonasza, by bardziej poznać człowieka przekonanego o swej znajomości Boga, by może bardziej poznać siebie.

God in the Book of Jonah

Summary

The Book of Jonah is remarkably theocentric. The events underline that JHWH is truly the only God, because he has the power of over natural elements, flora and fauna and destiny of other nations who are subordinate to Him even far from the homeland of the Israelites. JHWH Himself is the origin of all creation and will lead it to its final fulfillment. There are no other gods, and JHWH alone determines what is sinful, and JHWH Himself can show mercy in response to people's repentance. God thus pictured is the only God, full of mercy. In His infinite mercy, he is not exclusively concerned with the Jewish

nation. On the contrary, JHWH sends the Prophet to the pagans and in doing so he offers His mercy and redemption to them, which is undoubtedly extraordinary in the Bible.

Key words: Old Testament, Book of Jonah, theocentrism, monotheism, God's mercy, Israel and nations.

Bibliografia

- Alter R., *L'art du récit biblique*, Bruxelles 1999.
- Briks P., *Księga Jonasza jako element dyskusji nad założeniami reformy państwa izraelskiego w okresie perskim*, „Scripta Biblica et Orientalia” 1(2009), s. 90-106.
- Brzegowy T., *Bóg pragnie zbawić wszystkich ludzi*, „Ateneum Kapłańskie” 84/2-3(1992), s. 203-213.
- Brzegowy T., *Prorocki wymiar Księgi Jonasza*, „Collectanea Theologica” 62/3(1992), s. 5-20.
- Chrostowski W., *Jonasz – kryzys poczucia sprawiedliwości Bożej. Wykład*, w: *Oblicza kryzysu w Biblii. Wykłady otwarte*, cz. VII, Toruń 1996/97.
- Ceresko A.R., *Księga Jonasza*, w: *Katolicki komentarz biblijny*, red. R.E. Brown, J.A. Fitzmyer, R.E. Murphy, Warszawa 2001, s. 837-843.
- Duval D., *Jonas et le jugement*, w: *Le jugement dans l'un et l'autre Testament. I. Mélanges offerts à Raymond Kuntzmann*, red. E. Bons, Paris 2004, s. 2013.
- Eynikel E., *Księga Jonasza*, w: *Międzynarodowy Komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. W.R. Farmer, Warszawa 2000, s. 1025-1029.
- Filipiak M., „Jahwe” *Starego Testamentu. Bóg zemsty czy Bóg przebaczenia*, „Znak” 260 (1976), s. 198-206.
- Filipiak M., *Złorzeczenia w Biblii jako problem etyczny*, w: *Biblia księgą życia Ludu Bożego*, red. S. Łach, M. Filipiak, Lublin 1980, s. 55-59.
- Gądecki S., *Klucz do Księgi Jonasza, przypowieści o Bożym miłosierdziu i duchowych horyzontach Izraela*, „Studia Gnesnensia” 11(1997) s. 57-104.
- Ginzberg L., *Les légendes des juifs. Tome 6. Juda et Israël, Élie, Élisée et Jonas, les rois de Juda des périodes plus tardives, l'exil, le retour de captivité, Esther*, Paris 2006, p. 54-59.
- Gołębiowski M., *Objawienie Boga w Starym Testamencie*, „Studia Theologica Varsaviensia” 23/2(1985), s. 19-43.
- Gołębiowski M., *Podstawowe elementy orędzia Starego Testamentu*, „Ateneum Kapłańskie” 442 (1982), s. 388-399.
- Grelot P., *Obecność Boga i jedność z Bogiem w Starym Testamencie*, „Concilium” 1-10(1968), s. 545-554.
- Hebrajsko-polski i aramejsko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów hebrajskich i aramejskich oraz kodami Baumgartnera*, Warszawa 2017.
- Homerski J., *Księga Jonasza. Wstęp*, w: *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2000⁵, s. 1234-1235.
- Kasiłowski P., *Kłopoty z miłosierdziem*, „Przegląd Powszechny” 3(2001), s. 269-281.
- Lichtert C., *La prière de Jonas (Jon 2)*, https://www.retoricabiblicaesemitica.org/Pubblicazioni/STRBS/15.Lichtert_Priere%20de%20Jonas_12.07.2016.pdf (dostęp: 14.09.2018).
- Lohfink N., „Święta wojna” i „kłątwa” w Biblii, „Communio” 5(1989), s. 10-19.
- Łach S., *Teocentryczny charakter psalmów*, „Ruch Biblijno-Liturgiczny” 1(1977), s. 28-36.
- Masetti-Rouault M.G., *L'apkalu – poisson et son image: notes sur la conservation et la diffusion d'éléments de la culture mésopotamienne au Proche-Orient à l'époque préclassique*, „Semitica” 52-53(2002-2007), s. 51.
- Peter M., *Księga Rodzaju*, w: *Biblia Poznańska*, t. I, Poznań 1982, s. 5.
- Potocki S., *Księgi Proroków Mniejszych*, w: *Pismo Święte Starego Testamentu XII*, red. S. Łach, Poznań 1964.
- Romaniuk K., *Biblijny traktat o miłosierdziu*, Żabki 1994.

- Romaniuk K., *Problem uwarunkowań w biblijnym rozumieniu przebaczenia i pokuty*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 3(1985-1990), s. 118-130.
- Roqueplo T., *Jonas*, w: *La Bible d’Alexandrie. Les Douze Prophètes. XXIII. 4-9. Joël, Abdiou, Jonas, Naoum, Ambakoum, Sophonie. Traduction du texte grec de la Septante. Introduction et notes par Marguerite Harl, Cécile Dogniez, Laurence Brottier, Michel Casevitz, Pierre Sandevour, avec la collaboration de Roselyne Dupont-Roc, Thérèse Roqueplo et Félicien Roux*, Paris, 1999, s. 115-161.
- Schreiner J., *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1999.
- Sonnet J.P., *Jonas est-il parmi les prophètes? Une réécriture narrative sur les attributs divins*, w: *Écritures et réécritures: la reprise interprétative des traditions fondatrices par la littérature biblique et extra-biblique. Cinquième colloque international du RRENAB, Universités de Genève et Lausanne, 10-12 juin 2010*, red. C. Clivaz, Leuven 2012, s. 137-156.
- Steiner G., *Préface à la Bible hébraïque, traduit par P.E. Dauzat*, Paris 2001.
- Suchy J., *Czyńcie sobie ziemię poddaną, panujcie nad zwierzętami*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1-4(1993), s. 11-23.
- Tronina A., *Teofania w burzy (Ps 18,8-16)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1(1987), s. 27-37.
- Tułodziecki T., *Jonasz wobec pogan*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 2(2009), s. 37-48.
- Westermann C., *Théologie de l’Ancien Testament*, Genève 2002.
- Wilt T.L., *Pigeon: une traduction de Yônāh*, „Sycomore” 13(2003), s. 5-17.
- Vermeylen J., *La prière de Jonas (Jon 2) et le cantique de Moïse (Ex 15)*, w: *Écritures et réécritures: la reprise interprétative des traditions fondatrices par la littérature biblique et extra-biblique. Cinquième colloque international du RRENAB, Universités de Genève et Lausanne, 10-12 juin 2010*, red. C. Clivaz, Leuven 2012, s. 185-195.